

Wkład Hadży Seraja Szpszała w poznanie i propagowanie języków i kultury ludów tureckich na przykładzie książki „Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego”

Wstęp

Niniejsze opracowanie obejmuje krótką prezentację działalności Hadży Seraji Szpszała, następnie omówienie publikacji *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu perskiego* wydanej w Krakowie w roku 1935. Nacisk położony zostanie na analizę przysłów, które autor w niej umieścił.

Omawiana publikacja obejmuje 113 stron, na których znajduje się wstęp autorstwa Szpszała, wybrane teksty wraz z tłumaczeniem oraz azerbejdżańsko–polsko–niemiecki słowniczek. Przysłowia, które Seraja Szpszał spisał używając alfabetu łacińskiego z kilkoma znakami dodatkowymi (zarówno polskimi, np. ‘ł’, tureckimi, np. ‘ü’, jak i innymi, np. ‘γ’) zostaną zestawione z przysłowiami azerbejdżańskimi umieszczanymi w współczesnych zbiorach przysłów azerbejdżańskich. Pozycje takie dostępne są w odniesieniu do języka obowiązującego w Republice Azerbejdżanu. Fakt, że dane przysłowie posiada swój odpowiednik, najczęściej identyczny w formie, świadczy o jedności i ciągłości kultur Azerów zamieszkujących obszary należące do różnych państw¹.

Na uwagę zasługuje również fakt, że omawiane przysłowia występują też w innych językach tureckich. Część z nich została spisana przez Serję Szpszała już w Stambule, dlatego też jeżeli w języku tureckim występuje przysłowie tej samej treści zostanie to odnotowane.

Analizowany materiał pozwala stwierdzić, że przysłowia nie znają granic i są wspólnym dziedzictwem ludów tureckich. Możliwość kalk językowych i zapożyczeń jest mało

¹ W pracy korzystano z kilku zbiorów i słowników przysłów azerbejdżańskich, każdorazowo konkretne źródło zostanie wskazane w przypisie w treści pracy użyto skrótu SPA – słowniki przysłów azerbejdżańskich.

prawdopodobna, a to ze względu na fakt, że w przysłowiach występuje identyczne obrazowanie i metafory, które właściwe są jednemu kręgowi cywilizacyjnemu.

Sylwetka Hadży Seraja Szapszała

Hadży Seraja Szapszał – człowiek o szerokich horyzontach, działacz, badacz i karaimski duchowny, żył w czasach, gdy przemiany społeczne, polityczne i ideologiczne rzutowały na losy państw i społeczności przez nie zamieszkanych. Urodził się 8 maja 1873 w Oysunköy pod Bakczysarajem, zmarł 18 listopada 1961 roku w Wilnie. W okresie tym zarówno wojny światowe jak i przemiany społeczno-polityczne doprowadziły do powstania nowych państw oraz przesunięcia granic państw już istniejących.

Hadży Seraja Szapszał był Hachamem Eupatorii i Trok, ale także naukowcem, dyplomatą i dydaktykiem, w którego dorobku znajduje się ponad 70 prac (artykułów i rozpraw naukowych) pisanych w siedmiu językach (w tym po polsku, rosyjsku, karaimsku, azerbejdżańsku i turecku). Najwięcej prac napisał w języku polskim, a to ze względu na fakt, iż najbardziej twórczy naukowo okres swojego życia Szapszał spędził w Polsce, do której przyjechał w 1928 roku. Jego przyjazd przyczynił się do rozwoju polskiej orientalistyki², tak w Krakowie, jak i w Wilnie (znajdującym się ówczesnie w granicach Rzeczypospolitej). Bogaty dorobek naukowy Hadży Seraja Szapszała zasługuje na uwagę także z tego względu, że przyczynił się do poznania i badania Karaimów – tureckiego ludu, posługującego się językiem kipczackim. Sam będąc Karaimem i przywódcą duchowym swojego narodu poświęcił się pielęgnowaniu, zbieraniu i kolekcjonowaniu wszystkiego, co utrzymywało wiedzę o kulturze, języku i tradycjach karaimskich.

Od lat 20. XX wieku Seraja Szapszał daje się poznać jako członek Polskiego Towarzystwa Naukowego i współpracownik Komisji Orientalistycznej Polskiej Akademii Umiejętności, lektor języka tureckiego w Szkole Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie³, uczestnik Zajadów Orientalistów Polskich, autor artykułów zamieszczanych w „Myśli Karaimskiej”, „Roczniku Orientalistycznym”, czy „Roczniku Tatarskim”.

Niniejsze opracowanie koncentruje się na działaniach naukowych podejmowanych przez Seraję Szapszała na początku XX wieku, a mianowicie w latach spędzonych w Persji

² Więcej o wkładzie w rozwój orientalistyki w Polsce M. Pawelec, *Listy do Wilna: Seraja Szapszał jako korespondent Ananiasza Zajczkowskiego*, w „Almanach Karaimski” 2013, 2, s. 19–36. https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Almanach_Karaimski/Almanach_Karaimski-r2013-t2/Almanach_Karaimski-r2013-t2-s19-36/Almanach_Karaimski-r2013-t2-s19-36.pdf (23.09.2022).

³ Więcej na temat działalności dydaktycznej Seraji Szapszała w Wilnie K. Stanek, „Kolay cumleler”... w bibliografii.

(1901–1908), dokąd wyjechał na zlecenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rosji. Ten kilkuletni pobyt w Persji, gdzie pracował jako guwerner następcy tronu Mohammeda Ali, pozwolił opanować mu język perski oraz azerbejdżański okolic Tebrizu. Po powrocie do Rosji pracował na Uniwersytecie Petersburskim jako lektor języka tureckiego. Od 1910 roku zatrudniony był także przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Sekcji Naukowej jako lektor języka azerbejdżańskiego. Jak widać pobyt w Persji okazał się wystarczający, by mógł on opanować język azerbejdżański w sposób na tyle dobry, by go wykładać. Wiedza ta zaowocowała także powstaniem publikacji *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu perskiego*, wydanej w Krakowie w roku 1935.

Działalność tego okresu Hadży Seraja Szapszała uzewnętrznia się także w jego aktywności w Towarzystwie Orientalistów Rosyjskich (sekretarz I sekcji Bliskiego Wschodu), Sekcji Etnograficznej Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, Sekcji Wschodniej Rosyjskiego Towarzystwa Archeologicznego, Taurydzkiej Naukowej Komisji Archiwalnej oraz współpracą z czasopismem „Vostocznyj Sbornik”, które redagował i w którym umieszczał własne artykuły i recenzje.

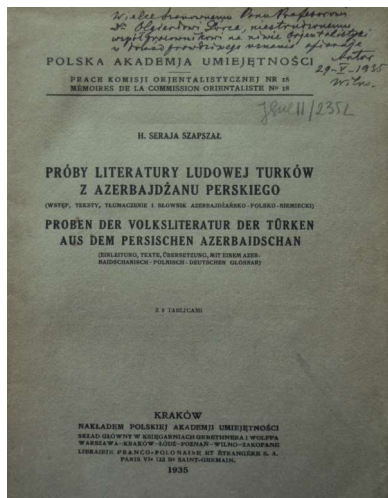
Oprócz pasji, z jaką Hadży Seraja Szapszał poświęcił się pracy badawczej, wkładowi w ożywienie ruchu karaimskiego, jak również bogatego dorobku, należy podkreślić także i fakt, że cała działalność Hachama skierowana była na upowszechnianie wiedzy, którą sam posiadał.

Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu perskiego

Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu perskiego zostały wydane przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie w 1935 roku. Całość obejmuje 113 stron, przy czym pierwsze 13 stron, ponumerowanych cyframi rzymskimi obejmuje wstęp autorstwa Szapszała. Układ całej pracy podporządkowany jest poszczególnym stylom twórczości ludowej Azerów zamieszkujących okolice Tebrizu. Jak pisze sam autor teksty te zostały spisane w latach 1903–1905, od najczęściej niepiśmiennych, mieszkańców tego regionu⁴. Jedynie przysłowia spisywane były do roku 1928, nie tylko od miejscowej ludności, ale także od przyjeżdżających do Turcji Azerów⁵. Książka Szapszała zawiera teksty powszechnie znane, składa się z: tekstów prozaicznych, tekstów wierszowanych, tłumaczenia na język polski tekstów prozaicznych, tłumaczenia na język polski tekstów poetyckich, słownika azerbej-

⁴ H. Seraja Szapszał, *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego*, Kraków 1935, s. XI.

⁵ Szapszał przebywał w Tebizie w latach 1901–1908, po czym pracował jako lektor języka azerbejdżańskiego na Uniwersytecie w Petersburgu oraz w Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Do roku 1928 roku przebywał w Stambule, następnie przyjechał do Polski, gdzie przyczynił się do rozwoju polskiej orientalistyki, a zwłaszcza badań nad Karaimami.

Strona tytułowa

dżańsko–polsko–niemieckiego, obejmującego strony 77–94, dodatków do słownika: stopni pokrewieństwa oraz objaśnienia tytułów używanych przez Turków Azerbejdżańskich.

Ostatnie 4 strony poświęcone są analizie wzorów tekstów i obejmują: tablica I tekst polityczny spisany w stylu nask⁶ i Tablica II – zbiór przysłów azerbejdżańskich spisanych przez Melika Mirzę Şoa-es Saltaneha w stylu nastalik⁷.

Jak dowiadujemy się ze *Wstępu* Seraji Szapszala, opracowanie Radłowa *Proben der Volksliteratur der Türkischen Staemme Süd-Sibiriens* nie zawierało opracowania folkloru, ani języka Turków zamieszkujących Azerbejdżan. Obszarem tym, zajmowali się natomiast inni badacze – orientaliści, np.: H. Vámbéry, H. Ritter, A. Caferoğlu, Ceyhun Cehibeyli, piszący po niemiecku lub rosyjsku. Prace w języku tureckim dotyczące tego obszaru są autorstwa Yusufa Beka Veziriva (*Azerbaycan edebiyatına bir nazar* [Spojrzenie na literaturę Azerbejdżańską], İstanbul, 1337=1918), İsmaila Hikmeta (*Azerbaycan edebiyatı tarihi* [Historia literatury Azerbejdżańskiej], Baku 1928). W Stambule ukazywało się także pismo *Azerbaycan – Yurt Bilgisi*⁸ [Azerbejdżan – wiedza o ojczyźnie], w którego numerach (27–30) A. Caferoğlu podejmuje kwestię badania narzecza Azerbejdżanu Wschodniego i Zachodniego. W ślad za opracowaniami Caferoğlu, także inni podejmowali zagadnienie przysłów, np. Hanefi Zeynalli⁹, który w 1926 roku w Baku opublikował *Przysłowia azerbejd-*

⁶ Naskh, which means „copying,” was developed in the 10th century, and refined into a fine art form in Turkey in the 16th century. Since then it became generally accepted for writing the Quran. Naskh is legible and clear and was adapted as the preferred style for typesetting and printing. It is a small script whose lines are thin and letter shapes are round.”; *The Art of Arabic Calligraphy*, Article and figures copyright 1993 by Mamoun Sakkal; <http://www.sakkal.com/ArtArabicCalligraphy.html> (11.09.2014)

⁷ „Nastaliq developed in Iran in the 14 th and 15 th centuries. It is the most fluid and expressive of the scripts presented here, and is used extensively in copying romantic and mystical epics in Persian. Nastaliq has very short verticals without any „serifs,” and deep curved horizontals. It slants to the right in contrast to all the other styles which slant to the left.”; *op. cit.*

⁸ Pismo ukazujące się w Turcji w latach 1932–1934, Mehman MUSAOĞLU, *Ahmet Caferoğlu'nun Seçilmiş Eserleri Azerbaycan Türkçesinde* [Wybrane dzieła Ahmeta Caferoğlu w Tureckim języku Azerbejdżańskim]; „Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi” [“Magazyn Świata Tureckiego i Świata Języka i Literatury”] 24. Sayı, s; 83–91; http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/2007_24/200724musaoglu.pdf (11.09.2014)

⁹ H. Zeynalli – (1895–1937) „Słynny przedstawiciele literatury azerbejdżańskiej. Zajmował się m. in. folklorem i terminologią. Wydał *Azerbejdżańskie słowa przodków [przysłowia]* oraz *Podręcznik literatury tureckiej. Narazony na represje, rozstrzelany w Baku*”. https://www.azerbaijans.com/content_1085_tr.html (23.09.2022).

dżańskie oraz *Słowa przodków – Azerbejdżańskie Towarzystw Literackie*.

Książka Szapszała napisana jest alfabetem łaćcińskim, dla poszczególnych głosek alfabetu azerbejdżańskiego została przyjęta transkrypcja: c – ç, ç – č, ə – ä, ğ – γ, x/ q – χ, ı – y, y – j, l – ł, ö – ő, ş – š, ü – ü, v – v/ w. Jak widać Szapszał wykorzystał zarówno łaćinkę obowiązującą w Polsce jak i w Turcji.

Teksty pisane prozą obejmują 7 bajek: „Kawon”, „Bajka o kłamcy”, „Bajka o nierozumnej kobiecie, rozumnym mężczyźnie i młynarzu”, „Bajka o dwóch braciach”, „Bajka o Szachu Abasie”, „Bajka o Sułtanie Ibrahimie”, „Syn kupca”, „Roznosiciel wody”, „Handlarz kosztownościami”, „Córka króla Egiptu (w Ispahanie)”, „Panowanie dziewczyny”) oraz wyszczególnione oddzielnie „Powiedzenia i przysłowia” oraz „Zagadki”. Testy poetyckie obejmują pieśni, bajaty (rymowane czterowiersze ludowe), poematy oraz dībā (wiersze satyryczne) i wiersze naśladowujące wysoki styl poezji perskiej.

Szapszał był jednym z pierwszych badaczy, który wykorzystał swą wiedzę i umiejętności zebraniu, analizowaniu i tłumaczeniu ludowej twórczości Azerów zamieszkujących okolice Tebrizu. Jego tłumaczenie utworów na język polski (polszczyzny lat 30–tych) opatrzone jest, w miejscach tego wymagających, dodatkowym komentarzem. Znaczący jest, że obok dosłownego tłumaczenia tekstu, w nawiasie podawany jest kontekst oraz opisowe tłumaczenie tego, co może być obce polskiemu czytelnikowi.

Umieszczony w książce słownik także nie stanowi jedynie podania tłumaczenia polskiego i niemieckiego, lecz także zawiera wyjaśnienia, w jakich okoliczności używane jest dane słowo. Często po tłumaczeniu przytaczane są także najczęściej spotykane inne stałe połączenia, w skład których wchodzi dany wyraz, oraz komentarz w obu językach. W wielu wypadkach podaje także pisownię perską lub osmańską w zależności od tego, w którym z tych występuje podobne/ tożsame słowo.

Treść	
Wstęp	V–VIII
Teksty prozaiczne	
I. Gurgu	1
II. Jalsay nazly	1
III. Aglyta urut, aglyt kük vü deymatlyq nazly	2
IV. Di goshalyry nazly	4
V. Süi Abasyn nazly	4
VI. Süiun İbrahimyn nazly	9
1. İlyas-ıñı	9
2. Salyq	12
3. Zevkylifurad	15
4. Mür podykalyqyn gey (İspahanda)	17
5. Gyyyn silnasly	20
VII. Üç baly rük İbrahim, süküti İbrahim	22
Tamillir vü stahir söz	23
Tappalyar	25
Teksty wierszowe	
Tamillir	26
Bajyl	30
Söy	32
Dibba İbrahim	33
Tłumaczenia – Teksty prozaične	
I. Kawon	35
II. Bajka o kłamcy	36
III. Bajka o nierozumnej kobiecie, rozumnym mężczyźnie i młynarzu i silvarın	36
IV. Bajka o dwóch braciach	39
V. Bajka o Sułtanie Ibrahimie	42
VI. Bajka o Süiun İbrahimie	45

Spis treści

Przysłowia

Przysłowia ukazują ponadczasowe przekonania i kulturę społeczności, która poprzez pamięć o swych przodkach, zachowuje nauki przez nich przekazane. Znajomość przysłów oraz ich rozpowszechnienie wśród niepiśmiennej ludności nie jest niczym zaskakującym. Przysłowia stanowią bowiem zbiór prawd o świecie oraz przestrogi i wskazania jak należy/ nie należy postępować w określonej sytuacji.

Na uwagę zasługuje natomiast fakt, że przysłowia stały się jednym z obszarów badań naukowych. Te najkrótsze utwory literackie stanowią cenne źródło wiedzy zarówno dla językoznawców, jak i etnologów, gdyż ukazują tak stan języka jak i bogactwo folkloru danego obszaru oraz kulturę danej społeczności. Turcy żyjący w granicach różnych państw dzięki kultywowaniu własnych tradycji do dnia dzisiejszego zachowali swój język i kulturę.

W książce Seraji Szapszała w rozdziale „Powiedzenia i przysłowia” zostało umieszczonych 60 jednozdaniowych stwierdzeń mówiących o przekonaniach Azerów. Jak cała książka zostały one spisane alfabetem łacińskim zawierającym czcionkę polską oraz litery odpowiadające dźwiękom języka azerskiego. Analiza językowa, w oparciu o załączony słownik autorstwa Szapszała oraz współczesny słownik języka azerbejdżańskiego pozwala dostrzec różnice, które były widoczne już na początku ubiegłego stulecia.

Omawiane przysłowia zostaną przytoczone zgodnie z oryginalnym zapisem w publikacji Seraji Szapszała, następnie w alfabecie obowiązującym obecnie w Republice Azerbejdżanu, a następnie w postaci, w jakiej występują w SPA. Jeżeli w SPA nie wymienia się identycznego w formie przysłowia, zostanie podane przysłowie o podobnym znaczeniu i obrazowaniu. Jak zostało wspomniane powyżej, jeżeli tożsame przysłowie funkcjonuje także w zbiorach przysłów tureckich zostanie to odnotowane.

Wszystkie przysłowia podlegające analizie zostały pogrupowane zgodnie z tematyką, której dotyczą. Najbardziej obszerna grupa obejmuje przysłowia, które zawierają prawdy ogólne o świecie. Grupa ta dotyczy: życia społecznego, cech człowieka i reguł rządzących światem. W obrębie życia społecznego omawiane są kwestie: praca, przyjaźń, sprawiedliwość; przysłowia charakteryzujące człowieka skupiają się na cechach takich jak: mądrość, głupota, skąpstwo i inne. Grupa druga obejmuje przysłowia zawierające porady i wskazania jak (nie)należy postępować. W grupie trzeciej umieszczono przysłowia odnoszące się do wiary.

Prawdy ogólne – Życie społeczne – praca¹⁰

1. Çalyşmaç çaryç jyrtar. – Praca drze obuwie. – Çalışmax çarix yırtar.
2. Çox gaçan at arpasyn artar. – Szybko biegający koń powiększa (swoją) porcję jęczmie-
nia (tj. im większa praca tym lepsza będzie zapłata). – Çox gaçan at arpasın artar.
Arpa verilməyən at qamçı gücünə yeriməz¹¹. / Arpa yemiş at mənzil kəsər¹². - Konia,
któremu nie dano jęczmienia nawet biczem się nie pogoni./ Koń, który zjadł jęczmień
mknie na duże odległości.
3. „Kul huvaflahnən” gajyanax pişməz. – jagnan jumurta gərək. – Z modlitwy jajecznicza
się nie robi, trzeba do tego masła i jaj. – Kul havallahnan gayğanax pişməz – yagnan
yumurta gərək.
4. Dəjirmanyn jaraşuyy torbanan çuvaldyr. – Ozdobą młyna są torby i worki. – Dəjirmanın
yaraşuğu torbanan çuvaldır.
Dəjirmançının qazancı bolluca çax–çuxdur¹³. – Zarobek młynarza to dużo szast
prast.¹⁴
5. Halva, halva dälmağynən ayyz şirin olmaz, – Jağynən bal gərək. – Od powtarzania wy-
razu chałwa chałwa, nie będzie słodko w ustach; do tego trzeba masła i miodu. – Halva,
halva dälmağınən ağız şirin olmaz – yağınən bal gərək.
Halva–halva deməklə ağız şirin olmaz¹⁵.
6. Sənnən hərəkət, Alləhtan bərəkət. – Z twojej strony powinna być praca (zabiegi), a od
Allaha błogosławieństwo. – Sənnən hərəkət, Alləhtan bərəkət. Səndən hərəkət, məndən
bərəkət¹⁶. Z twojej strony praca, z mojej urodzaj/ błogosławieństwo.
Pierwszego z wymienionych przysłów nie odnaleziono w SPA¹⁷.

¹⁰ Spis na podstawie wcześniejszego opracowania: K. Stanek *HACI SERAYA ŞAPŞAL – FARS AZERBAYCANI TÜRK HALK EDEBİYATI ÖRNEKLERİ – DİL VE KÜLTÜR* [Hadży Seraja Szapszał – język i kultura – Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego; w: Sələflər və Xələflər, Baku 2014, s. 639–652. Przysłowia w zapisie Szapszała za: Szapszał, *op.cit.*, s. 23-25. Tłumaczenie przysłów na język polski za: Szapszał, *op.cit.*, s. 64-66. Tłumaczenie przysłów występujących w SPA i języku tureckim K. Stanek.

¹¹ <http://azerdict.com/izahli-luget/arpa> (22.09.2014).

¹² İlyas Həmidov, Bəhrüz Axundov, Leyla Həmidova, *Azərbaycanca–Rusca, Rusca–Azərbaycanca Atalar Sözləri və Zəbri–məsəllər Lüğəti*, [Słownik przysłów i przypowieści azerbejdżańsko–rosyjski i rosyjsko–azerbejdżański] “Təhsil”, Bakı 2009, s. 49.

¹³ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 122.

¹⁴ Odpowiednik azerbejdżańskich wyrażen dźwiękonaśladowczych, ruch koła młyńskiego.

¹⁵ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 180.

¹⁶ İlyas Həmidov, *ibidem*, s. 203.

¹⁷ Znaczenie przysłów okolic Terbrizu i znajdujących w SPA zapisywane są kursywą, ewentualne odpowiedniki tureckie wraz z tłumaczeniem umieszczone są w przypisach.

Praca może być męcząca i wyczerpująca, ale dobra praca zawsze jest dobrze wynagrodzona. Jak głosi przysłowie: *Szybko biegnący koń powiększa (swoją) porcję jęczmienia (tj. im większa praca tym lepsza będzie zapłata)*. Przysłowia o jęczmieniu i koniu w Azerbejdżanie (*Konia, któremu nie dano jęczmienia nawet biczem się nie pogoni.*^{18/} *Koń, który zjadł jęczmień mknie na duże odległości.*) koncentrują się bardziej na konieczności karmienia konia i podkreśleniu faktu, że głodny nie jest w stanie pracować¹⁹. Czyli jedzenie nie jest nagrodą za pracę (jak w przysłowiach spisanych przez Szapszała) lecz niezbędnikiem, bez którego praca nie zaistnieje.

Pojawiają się także wyrażenia o konotacjach religijnych: *Z modlitwy jajecznicą się nie robi, trzeba do tego masła i jaj/ Z twojej strony powinna być praca (zabiegi), a od Allaha błogosławieństwo*, w których podkreśla się wagę modlitwy i stwierdza, że nic nie można osiągnąć bez pracy²⁰. Fakt ten jest również podkreślany w innym przysłowiu: *Od powtarzania wyrazu chałwa, nie będzie słodko w ustach; do tego trzeba masła i miodu*. Nie można czegoś osiągnąć po prostu mówiąc o tym, tj. mówienie nie wystarczy, by napęłnić żołądek²¹.

Przysłowie *Ozdobą młyna są torby i worki* również dotyczy zagadnienia pracy. W przysłowiu spisanim przez Szapszała symbolem pracy jest ilość worków z ziarnem i mąką. W SPA zamiast słowa worek używa się słów odnoszących się do odgłosów pracującego młyna. W tym wyrażeniu owoce pracy (worki), i odgłosy pracy, dźwięki wydawane przez młyn (chax–chux) noszą to samo znaczenie. Prawdziwa wartość miejsca pracy ujawnia się wówczas, gdy ktoś tam pracuje.

Prawdy ogólne – Życie społeczne – Przyjaźń

1. Ağıllı düşman nadan dusttan yaxçıdy. – Mądry wróg jest lepszy od głupiego przyjaciela. – Ağıllı düşman nadan dusttan yaxçıdır.

Ağıllı düşman axmaq dostdan yaxşıdır./ Ağıllı düşman nadan dostdan yaxşıdır²².- jw.

¹⁸ Identyczne przysłowie w języku tureckim: *arpa verilmeyen at, kamçı zoruyla yürümez* – Koń, któremu nie dano jęczmienia nie pobiegnie nawet pod groźbą bicia (bicz nie zmusi go do biegu), w: Słownik TDK, [https://sozluk.gov.tr/?q=&aranan=\(23.09.2022\)](https://sozluk.gov.tr/?q=&aranan=(23.09.2022)).

¹⁹ Podobnie w języku tureckim, nacisk kładziony jest na konieczność pożywienia, które umożliwia wykonywanie pracy: *aç at yol almaz, aç it av avlamaz* – głodny koń nie biegnie, głodny pies nie poluje, w: Słownik TDK, *ibidem*.

²⁰ Tożsame znaczenie w tureckim przysłowiu: *nerede hareket, orada bereket* – gdzie ruch, tam urodzaj (bogactwo), w: Słownik TDK, *ibidem*.

²¹ Identyczne znaczenie posiada przysłowie tureckie, w którym zamiast wyrazu chałwa pojawia się wyraz miód: *bal bal demekle ağız tatlanmaz* – od mówienia miód nie robi się słodko w ustach, w: Słownik TDK, *ibidem*.

²² <http://www.azeribalasi.com/azerbaycan-edebyati-82/azerbaycan-ata-sozleri-8728/> (22.09.2014)

2. Hämnišünün bab älä, ki görän däsün: ha–bälä! – Znajdź sobie odpowiedniego przyjaciela, aby każdy zobaczywszy powiedział, ”oto tak”. – Hämnišünün bab ələ ki görən däsün ha–bələ.

Özüne dost qazan, ata dostlarını da itirmə²³. - Znajdź sobie swoich przyjaciół, ale nie zaniedbuj przyjaciół swych przodków.

3. Hār zadun tazəsi, – dostun köhnəsi. – Wszystko dobre, gdy jest świeże, tylko przyjaciel (jest dobry), gdy jest stary. – Hər zadun tazəsi, dostun köhnəsi.

Hər şeyi təzəsi–dostun köhnəsi²⁴. – jw.

4. Hamam suvinän dost tutmaç asandyr. – Łatwo jest pozyskać przyjaciela, dając mu wodę w łaźni. (mówi się o ludziach skąpych, którzy nikogo nie zapraszają). – Hamam suvinän dost tutmaç asandır.

Hamam suyu ile özünə dost tutmaç²⁵. – Zdobyć przyjaciela dając mu wodę w łaźni.

Przysłowia o przyjaźni zawarte zarówno w książce Szapszała, jak i w SPA są tożsame tj.: *Mądry wróg jest lepszy od głupiego przyjaciela*²⁶. Głupi przyjaciel może wyrządzić krzywdę nie ze złej woli, lecz z braku ostrożności lub braku inteligencji. Przysłowie o znajdowaniu odpowiednich przyjaciół: *Znajdź sobie odpowiedniego przyjaciela, aby każdy zobaczywszy powiedział: ”oto tak”* posiada w SPA odpowiednik znaczeniowy w postaci: *Znajdź sobie swoich przyjaciół, ale nie zaniedbuj przyjaciół swych przodków*. Zgodnie ze znaczeniem poprzedniego przysłowia najlepszym przyjacielem jest stary przyjaciel: *Wszystko dobre, gdy jest świeże, tylko przyjaciel (jest dobry), gdy jest stary*²⁷. Bo tylko osoba znana od dawna, wzbudza zaufanie, nie wiadomo zaś, jak zachowa się ktoś nowo poznany.

Pozyskiwanie nowych przyjaźni bez wysiłku, bez ponoszenia żadnych kosztów w SPA opisywane jest jako: *Zdobyć przyjaciela dając mu wodę w łaźni*²⁸. Przysłowie to można także zakwalifikować do grupy zawierającej przysłowia odnoszące się do charakteru człowieka.

²³ İlyas Həmidov, *op.cit.*, s. 296

²⁴ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 189

²⁵ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 180

²⁶ Identyczne przysłowie w języku tureckim: *akıllı düşman akılsız dosttan hayıdır* – Mądry wróg jest lepszy od głupiego przyjaciela, a także niosące to samo znaczenie: *deli dostun olacağına akıllı düşmanın olsun* – lepiej mieć mądrego wroga niż szalonego przyjaciela, w: Słownik TDK, *op.cit.*

²⁷ Identyczne przysłowie w j. tureckim: *her şeyin yenisi, dostun eskisi* – wszystko nowe, tylko przyjaciel stary [jest lepszy], w: Słownik TDK *ibidem.*

²⁸ W języku tureckim pojawia się wskazanie, że: *düğün aşıyla dost ağırlandı* – nie częstuje się/nie podejmuje się przyjaciela potrawą weselną lub *düğün pilavıyla dost ağırlandı* – przyjmować przyjaciela pilawem z wesela, w: Słownik TDK *ibidem.*

Prawdy ogólne – Życie społeczne – Miłość

1. Aǰlyǰ čäkmämisän, ta ašyǰlyǰ jadyunnan čyǰa. – Gdybyś zaznał głodu miłość wyszłaby ci z głowy/ z pamięci. – Aclıx çäkmämisän, ta aşılıǰıx, yanınnan çıxa.
2. Göǰül söwän jaǰčy olar. – To, co ukocha serce będzie dobre. – Göǰül sevən yaxçı olar. Köñül sevən göyçäk olar²⁹. – Pięknym jest to, co serce pokocha.
3. Gözdän gedän göjüldän gedän. – Ten, kto oddala się z oczu, oddala się i z serca. – Gözdän gedän göyüldän gedän.

Gözdän iraq/ uzaq, köñüldän uzaq/ irak³⁰. – Z daleka od oczu, z daleka od serca.

Przysłowia dotyczące miłości jako centrum tego uczucia wskazują serce i oczy: *To, co ukocha serce będzie dobre.*³¹ / *Ten, kto oddala się z oczu, oddala się i z serca.* (w SPA istnieją warianty ze względu na dwojaką możliwość wyrażenia odległości *uzak* i *irak*).³² Jeśli ktoś kogoś kocha, nie widzi jego wad; ukochana osoba jest najpiękniejsza i najlepsza. Ale jeśli przez dłuższy czas nie utrzymuje z nią kontaktu, jej miejsce może zająć inna osoba.

Człowiek, jak każde stworzenie, musi najpierw zaspokajać swoje podstawowe potrzeby życiowe. Głodna osoba też nie może doświadczyć miłości: *Gdybyś zaznał głodu miłość wyszłaby ci z głowy/ z pamięci.* W sensie przenośnym, aby prowadzić jakiegokolwiek życie duchowe, należy najpierw żyć w normalnych warunkach. Przysłowia o podobnej treści nie odnaleziono w SPA.

Prawdy ogólne – Życie społeczne – Sprawiedliwość

1. Aǰah dayna baxar gar vərər. – Bóg patrzy na górę i zsyła śnieg (tj. im wyższa góra tym więcej śniegu zsyła Bóg; to znaczy Bóg nagradza podług zasług). – Allah daǰına baxar gar vərər.
Allah daǰına baxar qar yaǰdırar³³. / Allah daǰına baxar qar vərər³⁴. – Allah patrzy na górę i sprawia, że śnieg pada. / Allah patrzy na górę i zsyła śnieg.
2. Zülminän abad olan, adlinän viran oli. – To, co zbudowano przemocą, będzie zniszczone sprawiedliwością. – Zülminən abad olan, adlinən viran oli.

²⁹ İlyas Həmidov, *op.cit.*, s. 226

³⁰ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 174.

³¹ W j. tureckim: *gönül kimi severse güzel odur* – kogo serce pokocha, ten jest piękny, w: Słownik TDK *op.cit.*

³² Identyczne postrzeganie miłości w przysłowiać tureckich: *gözden irak olan gönülden de irak olur* – co z daleka od oczu, to z daleka od serca, w: Słownik TDK *op.cit.*

³³ <http://www.yeni.az/category/maraq/51571-allah-kelmesine-aid-atalar-sozleri.html> (22.09.2014).

³⁴ İlyas Həmidov, Bəhrüz Axundov, Leyla Həmidova, *Azərbaycanca–Rusca... op.cit.*, s. 41.

Zülm ilə abad olan, bir gün gələr bərbad olar. / Zülm ilə bərbad olar, ədl ilə abad olar³⁵. – Przemocą zbudowane pewnego dnia upadnie./ Przemocą zniszczone, powstanie sprawiedliwością.

Wszystkie powyższe przysłowia zawierają przeświadczenie, że świat toczy się według pewnych ustalonych zasad. Podstawą tych zasad powinna być sprawiedliwość, uczciwość i szczerowość. Źródłem sprawiedliwości jest Bóg, gdyż to On tworzy świat i nim rządzi. Nie oczekuje się od niego niesprawiedliwości i zła. *Zsyła On śnieg na górę podług jej wielkości*³⁶. To znaczenie jest również obecne w dwóch przysłowia w SPA.

Kolejne przysłowie nie zawiera religijnego odwołania do sprawiedliwości: *To, co zbudowano przemocą, będzie zniszczone sprawiedliwością*. W SPA istnieją dwa warianty tego przysłowia, które można rozumieć dosłownie, a mianowicie, ucisk i tyrania nie trwają długo, ponieważ sprawiedliwość zawsze wygrywa.

Prawdy ogólne – Cechy charakteru – mądrość i głupota

1. Başy çuvaldan çyğmaz. – Głowa jego z worka nie wychodzi. – (mówi się o głupim człowieku). – Başı çuvaldan çıxmaz.
2. Bu ayyıl ki sändä var, nijä başy baýlyžy ja kærtänkälä olmyj ypsax. – Z takim rozumem jak masz, dlaczego nie zostałeś pajakiem lub jaszczurką (mówi się żartem, kpiąc).
Bu ağıl ki, sändä var, niyə başı bağlıcı ya kærtänkələ olmyıpsax.
3. Hər oxujan mağa Nasır–ed–din olmaz, və hər gadyržy – Murat. – Nie każdy uczony może być mułłą Nasır–ed–dinem i nie każdy poganiacz mułów (może być) Muradem. - Hər oxuyan malla Nasır–ed–din olmaz, və hər gadırcı – Murat.
Hər oxuyan Mola Pənah olmaz³⁷. - Nie każdy uczony jest Mułłą Penahem.

Pierwszą cechą ludzkiego charakteru pojawiającą się w przysłowia jest mądrość i głupota. We wszystkich umieszczonych w książce przysłowia mamy do czynienia z potępieniem głupoty. Stwierdzenie, że *czyjaś głowa nie wychodzi z worka* świadczyć może o totalnym ograniczeniu czyiś poglądów, a także utracie zmysłów wzroku, słuchu czy węchu. Osoba pozbawiona bodźców zewnętrznych trwa w swoim małym świtku – worku i nie ma możliwości rozwoju. Istnieje jeszcze jedno, umieszczone przez Szapszała

³⁵ Vəhid Gərüsli, *Atalarımızın Atasözləri*, Kanada 2005, s. 100.

³⁶ Identyczne przysłowie w j. tureckim: *Allah dağına göre kar verir* – Allah daje śnieg podług [wysokości] góry. W objaśnieniu jednak zwraca się uwagę, że Bóg zsyła nie nagrody podług zasług lecz cierpienia podług wytrzymałości człowieka, w: Słownik TDK *op.cit.* W interpretacji Szapszała Allah nagradza każdego według jego zasług i cnót; śnieg postrzegany jest jako nagroda.

³⁷ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 188.

w przypisie przysłowie, mówiące o zbytnim zadufaniu w sobie: *Bu ağıl ki, səndə var, niyə başı bağılıcı ya kərtənkələ olmyıpsax*. – *Jeśli jesteś taki mądry to dlaczego nie jesteś pajakiem lub jaszczurką*. Wg Azerów pająki i jaszczurki są postrzegane jako stworzenia mądre i inteligentne³⁸.

Kolejne z umieszczonych powyżej przysłów nawiązuje do postaci Nasreddina Hodży i Murata: *Nie każdy uczony może być mullə Nasir–ed–dinem*³⁹ i *nie każdy poganiacz mulów (może być) – Muradem*. Przysłowie to oznacza, że nie każdy wysoko postawiony dygnitarz zasługuje na szacunek i odznacza się inteligencją. W SPA umieszczone jest przysłowie: *Nie każdy uczony jest Mullə Penahem*⁴⁰.

Prawdy ogólne

– Cechy charakteru – chciwość i skąpstwo

1. *Bir əldə iki garpız saxlamağ olmaz*. – Nie można utrzymać w jednej ręce dwu kawonów (tj. nie trzeba być chciwym). – *Bir əldə iki garpız saxlamağ olmaz*.

*Bir əldə iki qarpız tutmaq olmaz*⁴¹. – W jednej ręce nie można utrzymać dwóch arbuzów.

2. *Üz wərəndə, astaryn istər*. – Jeśli dasz mu materiał – poprosi o podszewkę. (mówi się o ludziach chciwych) – *Üz vərəndə, astarın istər*.

*Üz verəndə, astar istəyir*⁴². – Gdy dasz twarz/ materiał to chce podszewkę.

3. *Hamam suvinən dost tutmağ asandyr*. – Łatwo jest pozyskać przyjaciela, dając mu wodę w łaźni. (mówi się o ludziach skąpych, którzy nikogo nie zapraszają). – *Hamam suvinən dost tutmağ asandır*.

*Hamam suyu ilə özünə dost tutmaq*⁴³. – Wodą z łaźni pozyskać sobie przyjaciela.

Ludzka chciwość i skąpstwo są tematem trzech przysłów, każde z nich ma swój odpowiednik w SPA. Jedno z nich zostało już omówione w temacie dotyczącym przyjaźni: *Łatwo jest pozyskać przyjaciela, dając mu wodę w łaźni*.

³⁸ H. Seraja Szapszał, *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego*, Kraków 1935, s. 64.

³⁹ Nasreddin Hoca (1208 – 1284); „Turecki mędrzec ludowy. Jako pierwszy zastosował komizm w języku ludowym. Urodził się a rejonie Hortu, zmarł w Akszehir”; <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=567> (23.09.2014).

⁴⁰ Molla Penah Vagif (1717–1797) „poeta, polityk i mąż stanu; miał duży wkład w rozwój poezji azerskiej, w poezji posługiwał się językiem ludowym.”, http://azerbaijans.com/content_1180_tr.html (23.09.2014).

⁴¹ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 82.

⁴² İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 332.

⁴³ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 180.

Pozostałe dwa także dotyczą chciwości i łapczywości, a mianowicie: *Jeśli dasz mu materjal – poprosi o podszewkę*⁴⁴ oraz: *Nie można utrzymać w jednej ręce dwu kawonów*⁴⁵.

Prawdy ogólne – postępowanie człowieka – dbałość o siebie

1. Həç kəs ajranına turş dämaz. – Nikt nie mówi o swoim ajranie, że jest kwaśny. – Həç kəs ayranına turş dämaz.
Həç kəs öz ayranına turş deməz⁴⁶. – Nikt o swoim ajranie nie powie, że kwaśny.
2. İlanı istisən Sejjid Ahmäd älinän tutasan. – Chcesz złapać węża rękami Seida Ahmeda (mówi się o ludziach chcących coś pozyskać, nie narażają cię na niebezpieczeństwo (Cudzemi rękami wyciągać kasztany z ognia). – İlanı istisən Seyid Ahmäd älinän tutasan.
İlanı özgə əli ilə (Səyid Əhməd əli ilə) tutulur⁴⁷. – Węża trzyma się obcymi rękami (rękami Sajida Ahmeda).

Prawdy ogólne – postępowanie człowieka – bycie bezużytecznym

1. Kör oldux tüssüsinnän, – gyzmadux ıssısınän. – Oślepliśmy od dymu, a nie ogrzaliśmy się od ognia. (mówi się o ludziach, którzy zabierają dużo czasu rozmową, lecz nie przynoszą żadnej korzyści) – Kör oldux tüssüsinnän – gızmadux ıssısınän.
İsınmädik/ qızınnadıq ıstısındən, kor olduq tüstüsündən⁴⁸. – Nie ogrzaliśmy się/ ugrzaliśmy się od ognia, oślepliśmy od dymu.

Prawdy ogólne – postępowanie człowieka – żywienie nadziei i rozczarowanie

1. Öлма äşşajım jaj gäländä jonğa jıjäsän./ Öлма äşşajım jonğa bitinğä. – Nie umieraj, mój ośle: gdy nastanie lato, najesz się siana. Nie umieraj, mój ośle, póki nie wyrośnie trawa (mówi się o ludziach łudzących innych obietnicami) – Öлма әşşәyim yay gäländә yonca yiyәsән./ Öлма әşşәyim yonca bitincә.

⁴⁴ W podobnym w formie lecz nie do końca w znaczeniu wyrażeniu tureckim słowo *yüz/ aze. üz* tłumaczy się jako twarz, a nie wierzchnią stronę ubrania, wówczas mamy do czynienia ze znaczeniem: *yüz verince astar istemek* - jak ktoś da twarz [posłuch] to chce jeszcze podszewkę [większe kompetencje], w: Słownik TDK *op.cit.*

⁴⁵ Identyczne przysłowie tureckie: *bir koltuğa iki karpuz sığmaz* – dwóch arbuźów nie wcisnie się / nie schowa się pod jedną pachę, w: Słownik TDK *ibidem.*

⁴⁶ İlyas Həmidov, *op.cit.*, s. 183.

⁴⁷ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 201.

⁴⁸ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 203.

Ölmə eşşəyim, yaz gələr, yonca bitər⁴⁹. – Nie umieraj mój ośle, przyjdzie lato, koniczy-
na urośnie.

2. Sənə güvəndijim dağlar, sənədə gar jayar? – O góry, w których pokładałem nadzieję!
(Okazuje się), że i na was śnieg pada. – Sənə güvəndiyim dağlar, sənədə gar yağar.

Sənə güvəndiyim dağlar, sənə də qar yağarmış⁵⁰. – Na góry, którym ufałem, także spadł
śnieg.

Prawdy ogólne – Cechy charakteru – pazerność, zmienność, cierpliwość, obluda

1. Poç jejän äşşəgin (kädänin) gaşyyy bälindä olar. – Osioł (człowiek), który jada kał, mie-
wa za pasem tyżkę. – Pox yeyən əşşəgin (kädənin) gaşığı bəлиндə olar.

2. Püfləsən janar, tüpürsən gəçər. – Jeśli dmuchniesz rozpali się, jeśli pluniesz – zgaśnie.
(mówi się o słabych ludziach lub niepewnych sprawach). – Püfləsən yanar, tüpürsən
gəçər.

3. Sabrinən halva pişär, äj gora, sännän, – bəjlänän tafta, çyğar, tut japraynän. – Cierpliwo-
ścią chałwa się ugotuje z niedojrzałych winogron, i upragniona jedwabna materja da się
zrobić z liści morwowych. – Sabrinən halva pişər əy gora sənnən – bəylənən tafta çıxar
tut yaprağnən.

Səbir elə, halva bişər, ey qora səndən, bəsləsən, atlas olar tut yarpağından⁵¹. Cierpliwo-
ścią przygotowuje się chałwę z niedojrzałych winogron, a z liści morwowych atlas.

4. Gurban olum təsbih sənə, həç kəs güman ätməz sənə. – Obym był twoją ofiarą – ró-
żańcze, nikt bowiem nie będzie podejrzewał ciebie (mówi się o obludnych mułach lub
szeikach, którzy, w swych szatach duchownych i z różańcem w ręku postępują źle.) –
Gurban olum təsbih sənə, həç kəs güman ətməz sənə.

Człowiek niechętnie znajduje wady w samym sobie, swojej rodzinie, czy pracy, nato-
miast z przyjemnością dopatruje się wad u innych. Ta myśl jest tematem przysłowia: *Nikt
nie mówi o swoim ajranie, że jest kwaśny*⁵². Jedną z osobliwości człowieka jest chęć unik-
nięcia zmęczenia, czy narażania się na jakiegokolwiek nieprzyjemności czy straty, dlatego
też stara się on wyręczyć innymi, o czym traktuje przysłowie: *Chcesz złapać węża rękami
Seida Ahmeda*⁵³.

⁴⁹ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 286

⁵⁰ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 309

⁵¹ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 307

⁵² Identyczne przysłowie tureckie: *yoğurdum (ayranım) ekşidir diyen olmaz* – nie ma mówiących o swoim
ajranie/ jogurcie, że jest kwaśny, w: Słownik TDK *op.cit.*

⁵³ Identyczne przysłowie tureckie: *el eliyle yılan tutulur* – węża łapie się cudzymi rękami, objaśnienie zawie-
ra wskazanie, że własną pracę należy wykonywać samodzielnie, w: Słownik TDK *ibidem.*

Bezwartościowe pogaduszki i strata czasu opływane są w kolejnym przysłowiu: *Ośle- plismy od dymu, a nie ogrzaliśmy się od ognia*. Dym symbolizuje próżne gadanie, z którego nie ma żadnych korzyści. Dawanie płonnych nadziei opisane jest w przysłowiu jako „karmienie” osła przyszłoroczną trawą: *Nie umieraj, mój osle: gdy nastanie lato, najesz się siana. Nie umieraj, mój osle, póki nie wyrosnie trawa*⁵⁴.

Postępowanie chciwca, który niczym nie pogardzi, nawet resztkami wyrzucami przez innych opisuje przysłowie: *Osiół (człowiek), który jada kał, miewa za pasem łyżkę*⁵⁵.

Kolejne przysłowie, jako jedyne, pokazuje pozytywną cechę człowieka, a mianowicie cierpliwość, dzięki której może on doczekać się wyników swojej pracy: *Cierpliwością chałwa się ugotuje z niedojrzałych winogron, i upragniona jedwabna materja da się zrobić z liści morwowych*⁵⁶.

Kolejne przysłowia odnoszą się do rozczarowania, zdziwienia i wyzbycia się resztek zaufania: *O góry, w których pokładałem nadzieję! (Okazuje się), że i na was śnieg pada*.⁵⁷ / *Jeśli dmuchniesz rozpali się, jeśli pluniesz – zgaśnie*. Sytuacja, w której nie można polegać na niczym ani na nikim, a jedyną opcją jest zaufanie pokładane w osobie słabej i niestałej przedstawiona jest za pomocą śniegu i ognia. W uprzednio omówionych przysłowiach pojawiał się obraz gór spowitych śniegiem-nagroda, w tym przysłowiu śnieg nabiera cech negatywnych.

Ostatnią cechą człowieka opisaną w spisanych przez Szapszała przysłowiach jest oszustwo, kręctwo i dwulicowość: *Obym był twoją ofiarą – różańcze, nikt bowiem nie będzie podejrzewał ciebie. Jak wyjaśnia sam autor „mówi się [tak] o obłudnych mullahach lub szekikach, którzy, w swych szatach duchownych i z różańcem w ręku postępują źle”*. Nie odnaleziono synonimicznego przysłowia w SPA.

Prawa rządzące światem

1. Aḡ dōṣāk üstündä gara günni jatıp. – Na białym łóżku leży człowiek nieszczęśliwy. – Aḡ dōṣäk üstündə gara günnü yatıp.

⁵⁴ W języku tureckim istnieje krótsza wersja: *ölme eṣeğim ölme (yaza yonca bitecek)* – nie umieraj mój osle nie umieraj (do lata wyrosnie koniczyna), w: Słownik TDK *ibidem*.

⁵⁵ W języku tureckim trzymanie za pasem łyżki jest oznaką przygotowania się i zapobiegliwości, oceniane jest pozytywnie.

⁵⁶ Identyczne przysłowie w j. tureckim: *sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas* – cierpliwością niedojrzałe winogrona staną się chałwą, a liście morwowe atlasem, w: Słownik TDK *op.cit.*

⁵⁷ Identyczne wyrażenie w j. tureckim: *güvendiği dağlara kar yağmak/ güvendiği dal elinde kalmak* – na góry obdarzone zaufaniem pada śnieg/ w ręku została gałąź, w którą się wierzyło [ze utrzyma], w: Słownik TDK *ibidem*.

2. Aştı pişār iştı düşār. – Polewka się ugotuje i sprawa się nadarzy (tj. za doznaną gościnność będzie ktoś mógł się przydać w jakiejś sprawie). – Aştı pişār iştı düşār.
İş dur düşər, aşdır pişər⁵⁸. Arpa pişər; işiniz düşər⁵⁹. – Jest sprawa, co przypadnie, jest potrawa do gotowania. Jęczmień się gotuje; wasza sprawa się nadarza.
3. Bäg vārən atun dişinā baxmazlar. – Nie patrzą na zęby konia, podarowanego przez pana.
– Bäg vərən atun dişinā baxmazlar.
Bəy verən atın dişinā baxmazlar⁶⁰. – jw.
4. Bir gülnən bahar olmaz. – Jeden kwiat nie stanowi wiosny. – Bir gülnən bahar olmaz. Bir güllə bahar olmaz. – Bir gül ile bahar olmaz, bir damlayla ümman dolmaz⁶¹. – Jedna róża nie czyni wiosny. – Jedna róża nie czyni wiosny, jedną kroplą nie napelni się morza.
5. Böyük başın böyük bələsi oli. – Duża głowa ma duże troski. – Böyük başın böyük bələsi oli.
Böyük başın böyük ağrısı olar⁶². – Wielka głowa miewa wielkie bóle.
6. Çox gəzən çox yalan diyər. – Kto dużo podróżował, ten dużo kłamię. – Çox gəzən çox yalan diyər.
Çox yaşayan çox bilməz, çox gəzən çox bilər⁶³. – Kto długo żył nie wie za dużo, kto dużo podróżował, wie dużo. (Dużo wie, nie ten, kto długo żył, ale ten, kto dużo podróżował.)
7. Çox gülən çox ağlar. – Kto się dużo śmieje, będzie dużo płakał. – Çox gülən çox ağlar.
8. İt hürər, garvan gaçər. – Pies szczeka, karawana przechodzi. – İt hürər garvan gaçər.
İt hürər karvan keçər⁶⁴. – jw.
9. Yalançı kəm hafizə oli. – Kłamcy (zazwyczaj) mają krótką pamięć. – Yalançı kəm hafizə oli.
Yalanın ömrü qısa olar./ Yalançının yaddaşı gərək ki, yaxşı ola./ Yalançının yaddaşı olmaz⁶⁵. – Życie kłamcy jest krótkie./ Kłamca potrzebuje pamięci i to dobrej. / Kłamca nie ma pamięci.
10. Kəsad bazaryn gəliri olmaz. – W cichym bazarze mało zysku. – Kəsad bazaryn gəliri olmaz.

⁵⁸ ebitik.azerblog.com/anbar/8762.pdf (22.09.2014).

⁵⁹ http://ebitik.azerblog.com/anbar/40.pdf (22.09.2014).

⁶⁰ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 77.

⁶¹ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 82.

⁶² İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 92.

⁶³ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 103.

⁶⁴ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 209.

⁶⁵ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 346–347.

11. Oyrıdan çyğany remmal apary. – To, co można odzyskać od złodzieja, zabierze wróżbita. – Oğrıdan çıxanı remmal aparı.
12. Özgejã guju gazan, özünü gujuda görãr. – Kto dla innych kopie studnię, sam siebie zobaczy w studni. – Özgeyã guyu gazan özüşünü guyuda görãr.
Özgeyã quyu qazan özü düşãr⁶⁶. – Kto innym kopie studnie/ doły, sam [w nie] wpadnie.
13. Hãr nã doyrarsan aşuwa, o gãlir gaşyğıuwa. – Wszystko, co włożysz do polewki, przyjdzie ci na łyżkę. – Hãr nã doğrarsan aşuva o gãlir gaşığıuwa.
Ne qoyarsan aşına, o da çıxar qaşına⁶⁷. – Co włożysz do potrawy to wyjdzie [pokaże się] na łyżce.
14. Aγ gyçnãn gara gyç çajdan gãçãndã bülünir. – Odóżnić białą nogę od czarnej można w czasie przejścia przez rzekę. – Ağ gıçnãn gara gıç çaydan gãçãndã bülünir.
15. Uzun bazar girdã pul./ Uzun bazar girdã pul lazım. – Długi bazar wymaga okrągłych pieniędzy. – Uzun bazar girdã pul. / Uzun bazar girdã pul lazım.
16. Üzli daş järdã galmaz. – Polerowany (ładny) kamień nie zostanie na ziemi. – Üzli daş yãrdã galmaz.

Przysłowia omawiające reguły rządzące światem dotyczą różnych aspektów życia i nie sposób wydzielić wśród nich pomniejszych kategorii. Każde z przysłów niesie bowiem inną treść i odnosi się do różnych elementów rzeczywistości, z jaką Azerowie stykali się i jaką uznali za istotną. Przysłowie: *Na białym łóżku leży człowiek nieszczęśliwy* zbudowane jest na opozycji kolorów bieli i czerni; 'białe łóżko' symbolizuje dostatek, czerń (tłumaczona przez Szapszała jako nieszczęście) zaś, problemy i troski. Znaczenie powyższego to: pieniądze nie uchronią nikogo przed cierpieniem, a nawet osoby majątne mają swoje problemy.

Kolejne przysłowie dotyczy dwóch zachowań społecznych, a mianowicie gościnności i odwzajemniania pomocy: *Polewka się ugotuje i sprawa się nadarzy*. Szapszał podaje znaczenie następujące "tj. za doznaną gościnność będzie ktoś mógł się przydać w jakiejś sprawie". Współcześnie spisane przysłowia azerbejdzańskie mówią o gotowaniu stawy bądź jęczmienia, które także będą okazją do odwzajemnienia przysługi. Przysłowie, w którym zwraca się uwagę na hierarchię i przyjmowanie prezentów, bez względu na ich wartość, występuje nie tylko wśród przysłów turkijskich, a mianowicie: *Nie patrz na zęby konia, podarowanego przez pana*. Tożsame przysłowie występuje w SPA⁶⁸.

⁶⁶ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 294.

⁶⁷ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 275.

⁶⁸ Odpowiednie przysłowie tureckie: *başış (beleş) atın dişine (yaşına) bakılmaz* – nie patrzy się zęby (na wiek) podarowanego konia, w: Słownik TDK *op.cit.*

Kolejne przysłowie to stwierdzenie, że: *Jeden kwiat nie stanowi wiosny* także występuje w SPA, też w wariacie rozszerzonym o niemożliwość zapełnienia morza jedną kroplą wody⁶⁹. Piąte z wymienionych przysłów nawiązuje do odpowiedzialności związanej z rangą: *Duża głowa ma duże troski*. W SPA słowo ‘troska’ zastąpiono słowem ‘ból’⁷⁰.

Przysłowie dotyczące wiedzy i podróży w różny sposób ocenia człowieka. W spisie Szapszała pojawia się w formie: *Kto dużo podróżował, ten dużo kłamie*. Natomiast w SPA, podróże pojawiające się w treści przysłów skutkują rozszerzeniem horyzontów i zdobywaniem wiedzy⁷¹. Zachowanie równowagi jest tematem przysłowia: *Kto się dużo śmieje, będzie dużo płakał*. Przeświadczenie, że miernoty nie mają wpływu na wielkie wydarzenia opisywane jest w przysłowiu, które jest powszechnie znane, a mianowicie: *Pies szczeka, karawana przechodzi*⁷².

Przysłowie: *Kłamcy (zazwyczaj) mają krótką pamięć* posiada w SPA kilka odpowiedników, w jednym podkreśla się, że kłamstwo ma krótki żywot, w kolejnym, że kłamca musi mieć dobrą pamięć, w następnym zaś, że kłamca zawsze może się wykręcić mówiąc ‘nie pamiętam’⁷³.

Trzy z powyżej przedstawionych przysłów dotyczą bazaru, w pierwszym z nich mowa jest o konieczności targowania się i zachęcania do kupna, gdyż: *W cichym bazarze mało zysku*. W kolejnym zaś podkreśla się konieczność posiadania pieniędzy, w przeciwnym razie ‘wizyta’ na bazarze mija się z celem: *Długi bazar wymaga okrągłych pieniędzy*. W SPA nie odnaleziono przysłów o podobnym znaczeniu.

Usiłowanie odzyskania skradzionych dóbr dzięki porodom wróżbity okazuje się być kolejną stratą, gdyż, jak opisuje przysłowie: *To, co można odzyskać od złodzieja, zabierze wróżbita*. Ponieważ usługi wróżbiarskie także wymagają opłaty, słusniejszą decyzją okazuje się pogodzenie się z zaistniałą stratą.

Fakt, że szkodenie innym najczęściej szkodzi nam samym jest tematem przysłowia: *Kto dla innych kopie studnię, sam siebie zobaczy w studni*. W identycznej postaci występuje

⁶⁹ Identyczne przysłowie tureckie: *bir çiçekle bahar (yaz) olmaz* – jeden kwiat nie czyni wiosny (lata), w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷⁰ W j. tureckim: *büyük başın derdi büyük olur* – problemy wielkiej głowy [wielkiego człowieka] są wielkie [wielki człowiek ma duże problemy], w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷¹ W j. tureckim: *Çok yaşayan (okuyan) bilmez, çok gezen bilir/ çok gezen çok bilir* – kto długo żyje (dużo się uczy) nie wie, wie ten, kto dużo podróżuje/ kto dużo podróżuje, ten dużo wie, w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷² W j. tureckim: *it ürür; kervan yürür* – pies szczeka, karawan idzie [dalej]; w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷³ W j. tureckim istnieje przysłowie stwierdzające, że prawda wcześniej czy później zostanie ujawniona tj. *yalancının mumu yatsıya kadar yanar* – świeca kłamcy płonie tylko do *yatsı* (ostatnia z pięciu obowiązkowych modlitw w islamie) [do wieczora]; w: Słownik TDK *ibidem*.

w SPA⁷⁴. O tym, że postępowanie oddziałuje na sprawcę czynności świadczy także przysłowie: *Wszystko, co włożysz do polewki, przyjdzie ci na łyżkę*. W przysłowiu tym nacisk położony jest na skutki (nie)starannego wykonania pracy, ale także na spodziewane rezultaty własnego postępowania. Identyczne przysłowie występuje w SPA⁷⁵.

Przeświadczenie, że prawdy nie da się ukryć jest tematem przysłowia: *Odróżnić białą nogę od czarnej można w czasie przejścia przez rzekę*. Istnieją okoliczności, w których każde zdarzenie, czy stan zostanie oceniony zgodnie ze stanem faktycznym⁷⁶. Przysłowie nie odnalezione w SPA.

Ostatnia z umieszczonych w tej grupie przysłów złota myśl dotyczy ludzkiej skłonności do cieszenia się pięknymi przedmiotami. Coś, co wyróżnia się urodą, posiada określone zalety, nie zostanie niedostrzeżone i pozostawione samo sobie, z pewnością inni zwrócą na to uwagę, zgodnie z przysłowiem: *Polerowany (ładny) kamień nie zostanie na ziemi*⁷⁷. Przysłowie nie odnalezione w SPA.

Porady i zalecenia

1. *Ägär işin joxtu, get zamin ol.* – Jeśli nie masz nic do zrobienia, pójdz i bądź poręczycielem. – *Əgər işin yoxtu, get zamin ol.*

*İşin yoxdu, şahid ol, pulun yoxdu zamin ol*⁷⁸. – jw.

2. *Bir inə battır özüwə, – bir žuwałduz özgəjä.* – Igłą do szycia ukuj siebie, a potem szydłem ukuj innego. – *Bir inə batır özüvə – bir cuval duz özgəyə.*

*İynə batırana çuvalduz batıralar*⁷⁹. / *Döymə özgə qarısını, döyərlər sənin qarısını*⁸⁰. / *İynəni özünə batır, çuvalduzu dostuna*⁸¹. – W kłującego igłą wbijają szydło. / Nie dobijaj się do cudzych drzwi, bo do twoich się dobiją. / Igłą aukuj siebie, a szydłem przyjaciele.

⁷⁴ Tożsame przysłowie tureckie: *el için kuyu kazan, evvela kendisi düşer* – kto kopie studnię (dół) dla innego (obcego), najpierw sam w nią wpadnie, w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷⁵ W j. tureckim tożsame z powyższymi: *ne doğarsan aşına, o çikar kaşığına* – co wkroisz do potrawy, to wyjdzie [pokaże się] na łyżce, w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷⁶ Identyczne znaczenie zawarte jest w przysłowiaach tureckich: *ak göt (don, bacak) kara göt (don, bacak) kara geçit başında (hamamda) belli olur/ akı karası geçitte belli olur* – biała dupa (gacie, noga), czarna dupa (gacie, noga) ujawnia się przy przejściu [przez wodę] (w łaźni)/ biel i czerń ujawnia się przy przejściu [przez wodę], w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷⁷ W j. tureckim znaczenie podobnie brzmiącego przysłowia: *delikli boncuk (taş) yerde kalmaz* – dziurawy koralik (kamień) nie pozostanie na ziemi, jest zgoła odmienne, przysłowie to objaśniane jest: "nawet na rzeczy przedstawiające niewielką wartość znajdują się chętni", w: Słownik TDK *ibidem*.

⁷⁸ Məmmədəli Qövsü Fərzanə, *Güney Azərbaycan Folkloru, I Kitap*, "Elm və təhsil", Bakı 2013; www.folklorinstitutu.com/antologiyalar/Guney-Azerbaycan.pdf; (20.09.2014), s. 132.

⁷⁹ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 214.

⁸⁰ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 133.

⁸¹ ebitlik.azerblog.com/anbar/8762.pdf (22.06.2014).

3. Järdä gäz, göjdän istä. – Po ziemi chodź, a niebo proś. – Yärdə gəz göjdən istə.

Səndən hərəkət, məndən bərəkət⁸². – jw. Od ciebie ruch (praca), ode mnie urodzaj/ błogosławieństwo.

4. Joryanuwa görä ajaɣuvu uzat. – Wyciągaj nogi podług długości koldry. – Yorğanuva görə ayağuvu uzat.

5. Žüžäni pajyzda sanarlar. – Kurczęta liczyć trzeba na jesieni. – Cücəni payızda sanarlar. Cücəni payızda sayarlar⁸³. – Kurczęta liczy się jesienią.

Wśród przysłów spisanych przez Szapszała znajduje się pięć wskazówek, jak (nie) należy postępować. Pierwsza z nich dotyczy unikania niepotrzebnego zaangażowania się w sprawę i narażania na ryzyko: *Jeśli nie masz nic do zrobienia, pójź i bądź poręczycielem*. To ironiczne zalecenie ‘wypełnienia wolnego czasu’ występuje także we współczesnych SPA⁸⁴.

Druga przestroga odnosi się do unikania krytykowania innych, dopóki nie wyzbędzie się własnych wad: *Iglą do szycia ukuj siebie, a potem szydłem ukuj innego*. Przysłowie to posiada kilka odpowiedników zanczeniowych w SPA: *Kującego igłą kuje się szydłem*, czy: *Siebie ukuj igłą, a przyjaciela szydłem*⁸⁵.

Trzecia przestroga to zalecenie pracy i modlitwy. Człowiek powinien robić, co w jego mocy, okazywać pobożność, ale winien też polegać na boskim miłosierdziu: *Po ziemi chodź, a niebo proś*.

Czwarta przestroga to zalecenie wstrzemięźliwości, rozważi i postępowania na miarę własnych możliwości: *Wyciągaj nogi podług długości koldry*. Tożsame przysłowie występuje w SPA⁸⁶. Ostanie z przysłów w tej grupie także posiada swój odpowiednik w SPA. Odnosi się do wykonywania pracy w odpowiednim momencie: *Kurczęta liczyć trzeba na jesieni*.

⁸² İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 309.

⁸³ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 100.

⁸⁴ W j. tureckim przysłowie to ma postać: *borcun yoksa kefil ol, işin yoksa şahit ol/ işin yoksa şahit ol, paran çoksa kefil ol* – jak nie masz długów to bądź poręczycielem, jak nie masz pracy to bądź szehitem [męczennikiem poległym za wiarę]/ jak nie masz pracy to bądź szhitem, jak masz [za] dużo piemiędzy to bądź poręczycielem, w: Słownik TDK *op.cit.*

⁸⁵ W tym znaczeniu w j. tureckim też występują dwa przysłowia: *iğneyi kendine, çuvaldızı başkasına batır/ önce iğneyi kendine batır, sonra çuvaldızı ele* – wbij igłę sobie, a innemu szydło/ najpierw sobie wbij igłę, a dopiero potem szydło obcemu [innemu], w: Słownik TDK *ibidem*.

⁸⁶ Tożsame przysłowie tureckie: *ayağını yorğanına göre uzat* – wyciągaj nogi podług koldry, w: Słownik TDK *ibidem*.

Allah, wiara, przeznaczenie

1. Allah dayyna baxar gar vərər. – Bóg patrzy na górę i zsyła śnieg (tj. im wyższa góra tym więcej śniegu zsyła Bóg; to znaczy Bóg nagradza podług zasług). – Allah dağına baxar gar vərər.
Allah dağına baxar qar yağdırar.⁸⁷/ Allah dağına baxar qar vərər.⁸⁸ – jw.
2. Allah rezzagdy amma imana gajtuxtan sora. – Bóg daje (człowiekowi) pożywienie, lecz dopiero kiedy ten nawróci się na (prawdziwą) wiarę. – Allah rezzagdy amma imana gajtuxdan sora.
3. Ąrmāni kasyby: nā dunja var nā aıyrāt. – Ormiański biedak: nie ma nic na tym świecie i nie będzie miał na tamtym świecie. – Ąrmāni kasıby: nā dūnya var nā axırāt.
4. Sānnān harākāt, Allahıtan bārākāt. – Z twojej strony powinna być praca (zabiegi), a od Allaha błogosławieństwo. – Sānnān harākāt, Allahıtan bārākāt.
Sāndān hərəkət, mēndān bārəkət⁸⁹. - jw.
5. Tāry bilār, kim gazana, kim jıjā. – (Jeden tylko) Bóg wie, kto zarobi, a kto zje (zarobek). – Tārı bilār, kim gazana, kim yiyə. –jw.
Allah kimə pay verməyi yaxşı bilir⁹⁰.
6. Başyna gālān başmaqçı oli. – Jeżeli los wypadnie to i szewcem będziesz (tj. wszystko zależy od losu). – Başına gālən başmaqçı oli.
Başına gālən başmaqçı olar⁹¹. – Jak się przytrafi to i szewstwo.
7. Čölmäk tygyıllanyp gapayın tapır./ Čölmäk tygyrranar gapayın tapar. – Garnek się potoczył i znalazł swoją pokrywkę. – Čömlək tıgıllanıp gapağın tapır/čömlək tıgyrranar gapağın tapar.
8. Gäländä jel getiri, äl getiri, sāl getiri – Gäländä jel apary, äl apary, sāl apary. – Jeśli się (komu) powodzi, to (mu) wiatr przynosi, obcy ludzie przynoszą, potok górski przynosi; jeżeli się nie powodzi, to (mu) wiatr unosi, obcy ludzie unoszą, potok górski unosi. – Gäləndə yel getiri, əl getiri, səl gətiti – gäləndə yel aparı, əl aparı, səl aparı.
İş tərs gäləndə tər halva diş sındırar./Adamı bədbəxtlik tutanda dəvə üstündə böv vurar.⁹²
– jw.

⁸⁷ <http://www.yeni.az/category/maraq/51571-allah-kelmesine-aid-atalar-sozleri.html> (22.09.2014).

⁸⁸ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 41.

⁸⁹ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 203.

⁹⁰ İlyas Həmidov, *op. cit.*, s. 42.

⁹¹ İlyas Həmidov, *ibidem.*, s. 71.

⁹² İlyas Həmidov, *ibidem.*, s.23/24/207.

Część z zamieszczonych w tej grupie przysłów została już omówiona powyżej, gdyż ich treść wpisuje się w kilka aspektów życia. Sprawiedliwość i wszechmoc boska jest tematem przysłowia: *Bóg patrzy na górę i zsyła śnieg*. Konieczność pracy i nadrzędność Boga przedstawiona jest w przysłowiu: *Z twojej strony powinna być praca (zabiegi), a od Allaha błogosławieństwo*. Istnienie tych przysłów we współczesnych słownikach świadczy o religijności Azerów, którą to podkreśla kolejne wyrażenie: *Bóg daje (człowiekowi) pożywienie, lecz dopiero kiedy ten nawróci się na (prawdziwą) wiarę* funkcjonujące tylko wśród mieszkańców Tebrizu. Za przejaw religijności można uznać przysłowie, które niejako 'skazuje' niemuzułmańskich Ormian na głód i cierpienia tak na tym, jak i na tamtym świecie: *Ormiański biedak: nie ma nic na tym świecie i nie będzie miał na tamtym świecie*.

Wszechmoc boska jest także tematem przysłowia dotyczącego przyszłości, która jest znana jedynie Bogu: *(Jeden tylko) Bóg wie, kto zarobi, a kto zje (zarobek)*. Podobne znaczenie posiada przysłowie: *Bóg wie najlepiej, co komu dać (przeznaczyć/ co komu przypadnie)*⁹³.

Ponieważ los człowieka zależy od Boga, jego przyszłość, dobrobyt, a nawet wykonywany zawód też jest w gestii samego Boga, w tłumaczeniu Szapszała: *Jeżeli los wypadnie to i szewcem będziesz (tj. wszystko zależy od losu)*⁹⁴. Identyczne przysłowie znajduje się w SPA. Fakt, że wszystko ma swoje miejsce podkreślany jest też w przysłowiu: *Garnek się potoczył i znalazł swoją pokrywkę*.

Ostatnie z zamieszczonych w tej grupie przysłów opisuje człowieka, któremu los (nie) sprzyja: *Jeśli się (komu) powodzi, to (mu) wiatr przynosi, obcy ludzie przynoszą, potok górski przynosi; jeżeli się nie powodzi, to (mu) wiatr unosi, obcy ludzie unoszą, potok górski unosi*⁹⁵. Jako odpowiedniki znaczeniowe uznano poniższe przysłowia azerskie: *Gdy sprawy przyjmują zły obrót to i na chałwie łamią się zęby./ Gdy człowiek ma pecha to [nawet] na wielbądzie pająk na niego skoczy*.

⁹³ W j. tureckim podobne znaczenia posiadają przysłowia: *Allah bilir ama kul da sezer* - Allah wie, a sługa boży przeczuwa, oraz: *Allah verince kimin oğlu, kimin kızi demez* - jak Allah da, to [nikt] nie powie kto jest czyjś synem, czy córką (nawet biedak może zostać sławnym i bogatym), w: Słownik TDK *op.cit.*

⁹⁴ Identycznie brzmiące przysłowie tureckie: *başına gelen başmakçdır* - to, co się przydarzy, to szewstwo, posiada objaśnienie wskazujące, że "człowiek nabiera doświadczenia i podejmuje środki zapobiegawcze, by w przyszłości uniknąć strat", w: Słownik TDK *ibidem*.

⁹⁵ W j. tureckim funkcjonuje skrócona wersja powyższego przysłowia: *Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir* - jak Allah da, to i obcy przynosi i powódź [woda] przynosi i wiatr przynosi [pomnaża dostatek], w: Słownik TDK *ibidem*.

Podsumowanie

Większość z przytoczonych przysłów posiada swoje odpowiedniki tak w Azerbejdżanie i w języku tureckim używanym w Turcji. Poniżej zostanie przedstawione zestawienie ilościowe przysłów podlegających analizie. W spisie Szapszała najobszerniej reprezentowana jest grupa przysłów odnoszących się do życia społecznego, w tym 6 odnosi się do pracy (w SPA 4 przysłowia i jeden wariant, w Słowniku TDK 4 przysłowia), 4 przysłowia dotyczą przyjaźni, wszystkie posiadają swoje odpowiedniki w SPA i Słowniku TDK (tu też jeden wariant). Uczucie miłości opisane jest e 3 przysłowiami (w SPA i Słowniku TDK po 2 odpowiedniki). Zagadnienie sprawiedliwości jest tematem 2 przysłów, przy czym w SPA są 4 odpowiedniki, a w Słowniku TDK 1). Ogółem 15 przysłów z okolic Terbrizu posiada 16 (i jeden wariant) odpowiedników w SPA i 11 i jeden wariant w języku tureckim.

Cech charakteru także dotyczy 15 przysłów, w tym: o mądrości i głupocie traktują 3, w SPA istnieje jeden odpowiednik, w Słowniku TDK – zero; chciwości też dotyczą 3 przysłowia mające 3 odpowiedniki w SPA i 2 w języku tureckim. Dbalność o siebie jest tematem 2 przysłów, które posiadają swoje ekwiwalenty w SPA i Słowniku TDK. Cierpliwość i żywienie nadziei prezentowane są przez pojedyncze tożsame przysłowia w każdym spisie. Przysłowia odnoszące się do obłudy, zmienności i pazerności nie posiadają odpowiedników w SPA i Słowniku TDK.

Prawa rządzące światem są tematem 17 przysłów w spisie Szapszała, które posiadają 13 odpowiedników w SPA i 11 (z 4 wariantami) w Słowniku TDK.

Na 5 przysłów zawierających porady istnieje 7 znaczeniowych odpowiedników w SPA i 5 w Słowniku TDK, choć jedno z przysłów nie posiada tu swego ekwiwalentu.

Kwestia wiary i przeznaczenia porusza w 8 przysłowiami w spisie Szapszała jest przedmiotem 8 przysłów w SPA i 5 w języku tureckim.

W spisie przysłów opracowanym przez Szapszała znajduje się 60 przysłów, przy czym nie każde z nich pojawia się w SPA (w 20 przypadkach nie udało się odnaleźć ekwiwalentu znaczeniowego). Za najcenniejsze należy uznać właśnie te przysłowia, które swoich odpowiedników nie posiadają, a spis Szapszała jest jedynym źródłem, w którym zostały utrwalone. One bowiem ukazują unikatowość kultury Azerów zamieszkujących Północny Iran. Choć, jak pokazuje ilość przysłów o tożsamym znaczeniu występujących we współczesnym języku azerbejdżańskim i tureckim zróżnicowanie to jest minimalne i kultury społeczności posługujących się tymi językami są ze sobą bardzo blisko związane.

Przysłowia, których odpowiedników nie udało się odszukać w SPA to: *Praca drze obuwie.*; *Z modlitwy jajecznicia się nie robi, trzeba do tego masła i jaj.*; *Gdybyś zaznał głodu*

miłość wyszłaby ci z głowy/z pamięci.; Głowa jego z worka nie wychodzi.; Z takim rozumem jak masz, dlaczego nie zostałeś pająkiem lub jaszczurką.; Osiół (człowiek), który jada kał, miewa za pasem łyżkę.; Jeśli dmuchniesz rozpali się, jeśli pluniesz – zgaśnie. „(mówi się o słabych ludziach lub niepewnych sprawach)”; Obym był twoją ofiarą – różańcze, nikt bowiem nie będzie podejrzewał ciebie „(mówi się o obłudnych mułtach lub szeikach, którzy, w swych szatach duchownych i z różańcem w ręku postępują źle.)”; Na białym łóżku leży człowiek nieszczęśliwy.; Kto się dużo śmieje, będzie dużo płakał.; To, co można odzyskać od złodzieja, zabierze wróżbita.; Długi bazar wymaga okrągłych pieniędzy.; Bóg daje (człowiekowi) pożywienie, lecz dopiero kiedy ten nawróci się na (prawdziwą) wiarę.; Ormiański biedak: nie ma nic na tym świecie i nie będzie miał na tamtym świecie.; Garnek się potoczył i znalazł swoją pokrywkę.

W spisie Szapszała istnieją także przysłowia, nieposiadające odpowiedników w SPA, których nie można zakwalifikować do żadnej z powyżej omówionych grup, a mianowicie:

1. Āšittin, ja dijirdilār? – Słyszałeś (sam), czy (też) tak mówią? – Əšittin, ya diyirdilār?
2. Xam ɣyjalɗy. – Niedojrzałe marzenie (marzenie nieziszczalne). – Xam xɣyjalɗi.
3. Istārsān baḡunnaŋ, baḡun ɔlūr – aḡynnaŋ. – Prosisz siostrę, a siostra (sama) umiera z głodu. – İstārsən bacunnaŋ bacun – acinnaŋ.
4. O wārdūgün and o bujurduɣun fārmaiš. – Jakie jest zaklęcie, którym mnie zobowiązałeś, i jaki jest rozkaz (!) – O wārdūgün and o buyurduḡun fārmaiš.

Poruszaną w pierwszym przysłowiu kwestią jest wiarygodność przekazu, tzn. czy ktoś był świadkiem, czy jedynie powtarza zasłyszaną od kogoś informację. Drugie wyrażenie, które błędnie zostało zinterpretowane przez Szapszała jako przysłowie, nazywa marzenie, które jest nieziszczalne. Kolejne przysłowie opisuje sytuację, w której wszyscy potrzebują pomocy, lecz nie ma jej kto udzielić: *Prosisz siostrę, a siostra (sama) umiera z głodu*. Następne zaś odnosi się do zobowiązania: *Jakie jest zaklęcie, którym mnie zobowiązałeś, i jaki jest rozkaz (!)*.

Fakt, że teksty te zostały spisane, opracowane i wydane daje możliwość ich wykorzystania do dalszych badań porównawczych. To zaś zawdzięczamy właśnie Szapszałowi. Gdyby nie jego praca naukowa, umiejętność wykorzystania nadarzającej się okazji, pozbawieni bylibyśmy cennego źródła wiedzy, jaką stanowi jego publikacja.

Jedną z otwartych kwestii pozostaje fakt, że na 60 spisanych przez Szapszała przysłów i powiedzeń żadne nie dotyczy tematów, które zazwyczaj w przysłowiach się pojawiają, a mianowicie: dom, rodzina (matka-ojciec, mąż-żona, dziecko), ceremonie, małżeństwo, zyskanie sławy, uznania, dobre imię, hierarchia, stosunki międzypokoleniowe, stosunki do-

brosządzkie, szacunek okazywany starszym, młodość – starość, doświadczenie, współpraca, jedność i podziały, troski i cierpienie, smutek – radość, działalność słowna człowieka (obmowa, plotka, oszczerstwo, przysięga) uzewnętrznianie uczuć (strach, wstyd, gniew), upodobania, bogactwo i bieda, zdrowie i choroba, sytość i głód, śmierć, prognozy i inne. Należy więc zastanowić się, czym spowodowany jest brak tych tematów w spisanych przysłowach. Czy jest to wynik wybiórczości autora, czy faktyczny brak materiału językowego.

Streszczenie:

Żyjący na przełomie wieku XIX i XX Hadży Seraja Szapszał odznaczył się działalnością nie tylko na polu religii i dyplomacji lecz także w sferze badań naukowych i dydaktyki. Z pewnością „Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego” przyczyniły się do poznania i ocalenia od zapomnienia języka Azerskich mieszkańców Iranu. Pozycja ta została wydana przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie w 1935 roku. Książka obejmuje 113 stron, a pierwsze 13, ponumerowanych cyframi rzymskimi stanowi wstęp autorstwa samego Szapszała. Układ całej pracy odzwierciedla poszczególne style twórczości ludowej Azerów mieszkujących w okolicach Tebrizu, w którym to mieście Hadży Seraja Szapszał przebywał w latach 1901–1908. Z uwagi na swą wiedzę i posiadane umiejętności po powrocie z Tebrizu Hadży pracował jako lektor języka azerbejdżańskiego na Uniwersytecie w Petersburgu oraz w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, następnie wyjechał do Stambułu, po czym wraz z przyjazdem do Polski przyczynił się do rozwoju polskiej turkologii.

Teksty znajdujące się w publikacji hachama pochodziły najczęściej od niepiśmiennych użytkowników języka, a same przysłowia, które stanowią temat niniejszego opracowania były zbierane i spisywane aż do roku 1928, nie tylko od miejscowej ludności, ale także od przyjeżdżających do Turcji Azerów. Ogółem w swej publikacji Szapszał przedstawił 60 przysłów dotyczących różnej tematyki, które, jak i cała pozycja zapisanych zostało łącznie z przyjęciem transkrypcji dla głosek alfabetu łacińskiego.

Słowa kluczowe:

Hadży Seraja Szapszał, folklor ludów tureckich, przysłowia azerbejdżańskie

Bibliografia

1. *Ahmet Caferoğlu'nun Seçilmiş Eserleri Azerbaycan Türkçesinde*; „Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi” 24. Sayı, s; 83–91
http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/2007_24/200724musaoglu.pdf (11.09.2014).
2. *Azerbejdżańskie mądrości ludowe*, tł. Joanna Przyłucka, Warszawa 2013.
3. Szapszał H. Seraja, *Próby literatury ludowej Turków z Azerbejdżanu Perskiego*, Kraków 1935.

4. Həmidov İlyas, Axundov Bəhruz, Leyla Həmidova, *Azərbaycanca–Rusca, Rusca–Azərbaycanca Atalar Sözləri və Zəbri–məsəllər Lüğəti*, “Təhsil”, Bakı 2009.
5. Məmmədli Qövsü Fərzanə, *Güney Azərbaycan Folkloru, I Kitab*, “Elm və təhsil”, Bakı 2013.
6. Küçük Murat, *Azərbaycan Yurt Bilgisi (1932–1934)*, http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/1998_06/1998_06_25_Kucuk.pdf (11.09.2014).
7. Qasımlı Məhərrəm, *Atalar sözü və məsəllər*, Altun Kitap, Bakı 2012.
8. Görüslü Vəhid, *Atalarımızın Atasözləri*, Kanada 2005.
9. Pawelec Mariusz, *Listy do Wilna: Seraja Szapszal jako korespondent Ananiasza Zajczkowskiego*, w „Almanach Karaimski” 2013, 2, s. 19–36. https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Almanach_Karaimski/Almanach_Karaimski-r2013-t2/Almanach_Karaimski-r2013-t2-s19-36/Almanach_Karaimski-r2013-t2-s19-36.pdf (23.09.2022).
10. Stanek Kamila, *Kolay cumleler w “Wypisach Tureckich” Hadzy Seraji Szapszala*; w: “Almanach Karaimski” 2014, 2, s. 89–106.
11. <http://luget.azeri.net/> (20.V.2013)
12. <http://www.azeribalasi.com/azeribaycan-edebiyati-82/azeribaycan-ata-sozleri-8728/> (22.09.2014)
13. <http://www.isa-sari.com/turkolojinin-duayeni-friedrich-wilhelm-radloff/> (11.09.2014)
14. http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/2007_24/200724musaoglu.pdf (11.09.2014)
15. <http://www.yeni.az/category/maraq/51571-allah-kelmesine-aid-atalar-sozleri.html> (22.09.2014)
16. ebitik.azerblog.com/anbar/8762.pdf (22.06.2014)
17. <http://www.oyren.org/category/atalar-sozu/page/3/> (18.09.2014)
18. <http://azerdict.com/izahli-luget> (22.09.2014)
19. <http://ebitik.azerblog.com/anbar/40.pdf> (22.09.2014)
20. http://azerbaijans.com/content_1180_tr.html (23.09.2014)
21. http://www.azerbaijans.com/content_1085_tr.html (23.09.2022)
22. <http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=567> (23.09.2014)
23. <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/akdeniz.pdf> (11.09.2014)
24. <http://www.sakkal.com/ArtArabicCalligraphy.html> (11.09.2014)
25. Słownik TDK, <https://sozluk.gov.tr/> (24.09.2022).